

ESHITISHIDA NUQSONI BO'LGAN BOLALARNING TAFAKKUR XUSUSIYATLARI

Turatova Dilfuza Jumaboyevna

*Sirdaryo viloyati Guliston shahar 15-sonli ixtisoslashtirilgan
maktabgacha ta'lim tashkiloti logoped-defektologi*

Abduxalilova Marjona

*Nizomiy nomidagi TDPU Maxsus pedagogika va inkluziv ta'lim fakulteti,
Surdopedagogika yo'nalishi talabasi*

Аннотация: Maqola mazmuni shundan iboratki eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarning normada rivojlanayotgan bolalardan tafakkur xususiyatlarining orqada qolish sabablari va buning oldini olish uchun qilinadigan choralar haqida so'z boradi.

Kalit so'z: Taffakur, L.V.Vigotskiy, ikkilamchi, uchlamchi nuqson, ko'rgazmali - harakat, ko'rgazmali-obrazli, so'zli-mantiq, abstrakt.

Annotation: The content of the article is that the reasons for the lag behind children with hearing impairment in their thinking characteristics and the measures to be taken to prevent this are discussed.

Key words: Thinking, L.V. Vygotsky, secondary, tertiary defect, visual - action, visual-image, verbal-logic, abstract.

Rivojlanishida nuqsoni mavjud bolalar atrof muhit bilan muloqotda qiyinchiliklarga duch keladilar, ularda shaxs va o'z -o'zini anglashni rivojlanishi xususiyatlari namoyon bo'la boshlaydi. Turli buzulish, nuqsonlarga ega bolalarning ruhiy rivojlanishi tahlili, L.V.Vigotskiy ta'rifi bilan aytganda nuqson strukturasi tuzilgan tahlildan kelib chiqadi. Birlamchi nuqson bu o'rinda eshitishni buzulishi ikkilamchi, uchlamchi nuqsonlarga olib keladi. Ikkilamchi buzulishlar turli sabablarga ko'ra chaqaloqlik, maktabgacha bo'lgan davrda o'xshash holatda namoyon bo'ladi. Ikkilamchi nuqsonlar tizimli xarakterga ega bo'ladi, funksional o'zaro munosabatlar strukturasi o'zgartiradi. Ikkilamchi nuqson qanchalik birinchisiga yaqin bo'lsa, uni korreksiyalash shunchalik murakkabdir. Masalan, kar bolalar talaffuz nuqsoni eshitish buzulishi bilan bog'liq bo'lib, uni korreksiyalash mushkul vazifadir, nutqning boshqa jihatlarini rivojlantirish hali eshitish buzulishi bilan u qadar yaqin aloqada emas, shu sababli ularni korreksiyalash bir muncha yengil kechadi.

Tafakkur - haqiqatni bevosita va umumlashgan aks ettiruvchi bilish jarayonidir. Hozirgi kunda bolalar tafakkurining rivojlanishini uch bosqichi - ko'rgazmali - harakat, ko'rgazmali-obrazli, so'zli-mantiq tavsiflanadi. So'nggi bosqichda umumlashish,

tushunchaning shakllanganligi darajasi, ishlatiladigan material xarakteriga ko'ra konkret - tushunchali va abstrakt tushunchali tafakkur o'zaro tasniflanadi.

So'zlashuv eshitishni sog'lom bolalarga nisbatan kech egallovchi kar bolalarda tafakkurning o'ziga xos xususiyatlari kuzatiladi. Eshitishda nuqsoni mavjud bolalarning tafakkurini rivojlantirish, uning o'ziga xos xususiyatlari bir qator faylasuf va psixologlar e'tiborini jalb etib kelgan, chunonchi kar bola ruhiy jarayonlarini o'ziga xosligi nutqni tafakkur shakllanishi va rivojlanishidagi rolini bilish uchun keng imkon yaratadi.

Ko'rgazmali - harakat tafakkuri predmet bilan tashqi harakatni o'zida jamlaydi, bunda bola maqsadga erishish vositasi sifatida turli predmetlardan foydalanadi.

Amaliy vazifalarni amlga oshirishda muammoni hal etishni bir sharoitdan ikkinchisiga o'tkazish zaruriyati yuzaga keladi. Bu ko'rgazmali - harakat umumlashmalarini shakllanishga olib keladi.

A.V.Zaporojes umuman eshitish mavjud bo'lmagan kar bolalarning ko'rgazmali harakat tafakkurining xususiyatlarini tadqiq etgan. U bolalarga uzoqlashtirilgan predmetni olish uchun lineykadan, tayoqdan foydalanishni ko'zda tutuvchi topshiriq beradi. Harakatni bir sharoitdan ikkinchisiga o'tkazish vositalarni umumlashtirish yo'nalishi bo'yicha amalga oshadi. Bu umumlashtirish uchun sensor va mator komponentlarni yaxlitligi xosdir, chunki ularda funksional mohiyat, predmetlarning tashqi ko'rinishi o'xshashligi aks etadi. Bu bog'liqlik kar bolalarda tashqi belgilarga emas, balki ichki belgilarga ko'ra predmetlarni bir sharoitdan boshqasiga olishdagi qiyinchilikni yuzaga kelishini asoslaydi. Aynan bir predmetni boshqa materiyadan yasash, yoki uni boshqa rangga bo'yashni bolalar yangi vazifa sifatida qabul qiladilar.

Ko'rgazmali - harakat tafakkurining o'ziga xosligi, bir sharoitdan boshqasiga o'tishda bola harakati va predmet aloqasi, munosabati tamoyili to'liq namoyon bo'lmasligi bilan belgilanadi. Shunday qilib, eshitish rivojlanishgacha tafakkurning inert, harakatchan emasligi kuzatiladi.

A.V.Zaporojes fikrcha bolani amaliy tajribaga va sensor tarbiyaga ega bo'lishi asosidagina bu jarayon amalga oshishi mumkinligini e'tirof etadi. Bolaning amaliy tajribasi inson qo'li bilan yaratilgan predmetlar bilan topishi, harakatlarni natijalar bilan qiyoslash, sabab - oqibat aloqalarini belgilashdir. Shuningdek bolalar predmetlararo munosabatlar ham angelaydilar. Ko'rgazmali - harakat tafakkurini rivojlanishidan orqada qolish eshitish mavjud bo'lmagan kar bolalarda ham uchraydi. N.V.Yashkova tadqiqotlarida kar bolalar sog'lom bolalarga nisbatan katta yoshlarda ko'rgazmali - harakat vazifalarini hal eta olishi aniqlangan. 9 - 10 yoshlardagi kar bolalar uchun kattalar harakatiga taqlid qilish xosdir. Kar bolalar harakatni umumlashtirish usuliga ega bo'lmaydilar, shu sababli bu vazifani o'rgatish uchun to'rt marotaba ko'p vaqt va uch marotaba ko'p ko'rgazma kerak bo'ladi.

Ikkinchi bosqich - ko'rgazmali obrazli tafakkurga o'tishda ikki o'zaro sharoit muhim ahamiyatga egadir. 1 sharoit - bolalarda aynan predmetlarni ifodalovchi obraz, model, obyektlarni farqlash malakasini shakllantirishdir. Bunda predmet haqidagi tasavvurlar tizimi shakllanadi, obrazlar strukturasi takomillashadi, murakkablashadi, predmetlar obrazini tavsiflash malakasi shakllanadi.

A.R.Luriya va F.L.Yudovich eshitish rivojlanishi orqada qolgan sog'lom egizak bolalarni tafakkurining o'ziga xos xususiyatlarini tadqiq etgan. Bolalar harakatni so'zdan ajratish, rejalashtirish, elementar tasniflash malakasiga ega bo'lmaganlar. Predmet ifodasi, belgi, munosabatlarini anglab bola predmet obrazlari bilan tafakkur harakatlarini amalga oshiradilar.

Kar bolalar uzoq muddat davomida ko'rgazmali - obrazli tafakkur bosqichida qoladilar.

Xususan, T.V.Rozopova tadqiqotlarida kar bolalarning ko'rgazmali - obrazli tafakkurining rivojlanishidagi farq maktab ta'limining boshida 1 - sinfda kuzatiladi. 7 va 10 yoshlarda kar bolalarda eshituvchilarga nisbatan rivojlanish tempi ortadi. Yuqori sinfdagi bolalarda ko'rgazmali obrazli tafakkur rivojlanishidagi o'ziga xoslik murakkab masalalarni yechishda ko'rinadi. Bu kar va eshituvchi bolalarda masala yechish tamoyili mazmuniga ko'ra farqlanish bilan asoslanadi. (Matrisani tuzish asosida yotuvchi munosabat, belgilarni aks ettirishi aniqligi, to'laligiga ko'ra farqlanadi). Tamoyilni to'liq anglolmaslikkarlarda kuzatilgan, shu sababli bir vazifadan ikkinchisiga o'tishda qiyinchiliklarga uchraydi. Vazifalarni amalga oshirishni nutqqa bog'liqligi kuzatilgan. Kar bolalar imo - ishora eshitish va so'zlardan vazifa tahlili qanchalik foydalansa, uni shunchali muvaffaqiyatli hal eta olingan.

To'liq ko'rgazmali - obrazli tafakkur so'zli - mantiq tafakkurining shakllanishi uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Ko'rgazmali - obrazli tafakkurni rivojlantirish model tasavvurlarni umumlashtirish imkonini yuzaga keltiradi. Ko'rgazmali - obrazli tafakkurni shakllantirish so'zlash eshitishning shakllanishi bilan bog'liq bo'lib, ko'rgazmali - obrazli tafakkurni so'zlash - mantiq tafakkuri bosqichiga o'tishi sog'lom bolalarga nisbatan kar bolalarda uzoq muddat davomida amalga oshadi. Bu fikrlash operatsiyalarini rivojlanishida namoyon bo'ladi. Fikrlash operatsiyalari - tizimga tashkillashtirilgan umumiy harakatlardir. Bu fikrlash operatsiyalari asta - sekinlik bilan amalga oshadi. Kar bolalarda fikrlash operatsiyalari eshituvchi bolalarga nisbatan kech shakllanadi.

Karlar bu bosqichda eshituvchi bolalarga nisbatan orqada qoladi. Keyingi bosqichda eshituvchi bolalarda umumlashtirish shakllantirish amalga oshadi, lekin kar bolalarda bu jarayon shakllanishida orqada qoladi. Ular uchun harakatlarni umumlashtirish qiyin kechadi. Kar bolalar harakatlar nomini qiyinchilik bilan egallaydilar, masalan fe'llarni aralashtirib yuboradilar, harakatlarga to'liq tavsif

berolmaydilar ba'zan faqat harakatni amalga oshiruvchi predmetni tavsiflash bilan cheklanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Nurmuxamedova L.SH. Oilada nogiron farzandni tarbiyalashning pedagogik xususiyatlari.: Ped. fan. nomz.dis. ... avtoref. – Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU. 2005.
2. P.Po'latova, L. Nurmuhammedova, Sh.Amirsaidova Maxsus pedagogika-T.: Fan va Texnologiyalar ,2014
3. D.A.Nurkeldiyeva,M.U.Hamidova Rivojlanishida nuqsoni bòlgan bolalar diagnostikasi.
4. “Surdopedagogika” òquv -uslubiy majmua. Tuzuvchi;Mamarajabova.Z.N
5. Fayziyeva U.Y. Zaif eshituvchilarni savodga tayyorlash va savod o_rgatisht.: Ped. fan. nomz. dis. ... avtoref. –Toshkent: TDPI. 1994
6. Mamarajabova Z.N. Ona tili o 'qitish maxsus metodikasi -T.,2016.
7. Fayziyeva U, Nazarova D.A, Qodirova F. Surdopedagogika-T:Sanostandart, 2012
8. AmirsaidovaSh.M.. Maxsus pedagogika fani rivojlanishida sharq mutafakkirlari g'oyalarining o'rmi va roli. Ped.fan.nomz....diss.